

## הפקר בית דין הפקר

1. שני סוגים של הפקר בית דין – קביעות תקנה, וקנס מקומי  
 a. תדייק בסוגיא ביבמות פט-צ

### תלמוד בבלי מסכת יבמות דף פט עמוד ב

שלח ליה רב חסדא לרבה ביד רב אחא בר רב הונא: ואין ב"ד מתנין לעקור דבר מן התורה? והתניא: מאימתי אדם יורש את אשתו קטנה? ב"ש אומרים: משתעמוד בקומתה, וב"ה אומרים: משתכנס לחופה, רבי אליעזר אומר: משתבעל, ויורשה ומיטמא לה ואוכלת בגינו תרומה. ב"ש אומרים משתעמוד בקומתה, אע"ג דלא נכנסה לחופה? אימא: משתעמוד בקומתה ותכנס לחופה, והכי קאמרו ליה ב"ש לב"ה: דקאמרתו משתכנס לחופה, אי עמדה בקומתה - מהניא לה חופה, ואי לא - לא מהניא לה חופה. ר' אליעזר אומר: משתבעל, והאמר ר' אליעזר: אין מעשה קטנה כלום! אימא: משתגדיל ותבעל. קתני מיהת יורשה, והא הכא דמדאורייתא אבוא ירית לה, ומדרבנן ירית לה בעל! הפקר ב"ד היה הפקר, דאמר ר' יצחק: מנין שהפקר ב"ד היה הפקר? שנא': +עזרא י' כל אשר לא יבא לשלשת הימים כעצת השרים והזקנים יחרם כל רכושו והוא יבדל מקהל הגולה. ר' אלעזר אמר, מהכא: +יהושע י"ט+ אלה הנחלות אשר נחלו אלעזר הכהן ויהושע בן נון וראשי האבות למטות בני ישראל, וכי מה ענין ראשים אצל אבות? אלא לומר לך: מה אבות מנחילין בניהם כל מה שירצו, אף ראשים מנחילין את העם כל מה שירצו.

### b. תלמוד בבלי מסכת גיטין דף לו עמוד ב

ראה הלל שנמנעו העם מלהלוות זה את זה, עמד והתקין פרוסבול. ומי איכא מידי, דמדאורייתא לא משמטא שביעית, ותקינן רבנן דתשמט? אמר אביי: שב ואל תעשה הוא. רבא אמר: הפקר ב"ד היה הפקר, דאמר ר' יצחק: מנין שהפקר ב"ד היה הפקר?...

c. נפק"מ בין שתי המקורות

### d. חידושי הרשב"א מסכת גיטין דף לו עמוד ב

רבא אמר הפקר ב"ד הפקר... ומינה שמעי' דכח ב"ד יפה להפקיר ממון מזה ולזכותו לזה אפי' קודם שבא לידו, וכן מוכח מקרא דאלה הנחלות אשר נחלו דמה אבות מנחילין ואומרים שדה פלוני לפלוני וזכה בו מיד ואף קודם שבא לידו אף ראשים מנחילין לכל מי שירצו ואומרים ממון ראובן יהא לשמעון וזוכה בו שמעון מעתה.

### ים של שלמה מסכת יבמות פרק י

יט. דין הפקר ב"ד הפקר, אפי' להפקיע ממון של אחר, ולהחליט ביד חבירו: אמר ר' יצחק (פ"ט ע"ב) מניין שהפקר ב"ד הפקר, שנא' (עזרא י', ח') כל אשר לא יבא לשלשת הימים, בעצת השרים והזקנים, יחרם כל רכושו וגו', ר' אלעזר אמר מהכא (יהושע י"ט, נ"א) אלה הנחלות אשר נחלו אלעזר הכהן, ויהושע בן נון, וראשי האבות למטות ב"י וגו', וכי מה ענין ראשים אצל האבות, אלא מה אבות מנחילין לכל מי שירצו, אף ראשים מנחילין לכל מי שירצו, ונראה דהא דר"א עדיף דילפינן מיניה, שיוכלו להפקיע ממון של אחר ולהחליט לחבירו...

### תלמוד ירושלמי מסכת פיאה פרק ה הלכה א עיין בתוספות ר"ד על אתר

ה"א/הכא את אמר אומדין אותה כמה לקט ראויה לעשות ונותן לעניי' וכה את אמר כל הנוגעות בארץ הרי הוא של עניים רבי אבהו בשם רבי יוחנן קנס קנסו בו שגדש על גבי ליקט של עניים עד כדון מזיד אפילו שוגג אפילו כריכות אפילו חטים על גבי שעורין אפילו גדשו אחרים חוץ מדעתו ואפילו קרא לעניים ולא באו רבי אימי בשם רבי שמעון בן לקיש דבית שמאי היא דבית שמאי אומרי' הבקר לעניים הבקר אמר ליה רבי יסא שמענו שהוא פטור ממעשרות שהבקר בית דין הבקר כתיב וכל אשר לא יבא לשלשת הימים בעצת השרי' והזקני' יחרם כל רכושו

i. קרן אורה: לדורות או לשעה

2. עקירת דבר מן התורה או דין אחר?

a. תדייק בסוגיא, עיין ברש"י, לדוגמא

### רש"י מסכת גיטין דף לו עמוד ב

רבא אמר - לעולם בין לרבנן דפליגי אדרבי ואמרי שביעית להשמט מלוה בזמן הזה דאורייתא ותקין הלל דלא תשמט בין לרבי דאמר לאו דאורייתא ואמור רבנן דתשמט לא תיקשי דבר דבדבר שבממון אין כאן עקירת דבר מן התורה במקום סייג וגדר הפקר ב"ד בממון היה הפקר.

b. תדייק ברמב"ם: אותו הלכה או אותו סיבה?

### רמב"ם הלכות סנהדרין פרק כד

הלכה ד: יש לבית דין להלקות מי שאינו מחוייב מלקות ולהרוג מי שאינו מחוייב מיתה ולא לעבור על דברי תורה אלא לעשות סייג לתורה, וכיון שרואים בית דין שפרצו העם בדבר יש להן לגדור ולחזק הדבר כפי מה שיראה להם הכל הוראת שעה לא שיקבע הלכה לדורות, מעשה והלקו אדם שבעל אשתו תחת אילן, ומעשה באחד שרכב על סוס בשבת בימי יוונים והביאוהו לבית דין וסקלוהו, ומעשה ותלה שמעון בן שטח שמונים נשים ביום אחד באשקלון ולא היו שם כל דרכי הדרישה וחקירה וההתראה ולא בעדות ברורה אלא הוראת שעה כפי מה שראה.

הלכה ה: וכן יש לבית דין בכל מקום ובכל זמן להלקות אדם ששמעותו רעה והעם מרננים עליו שהוא עובר על העריות והוא שיהיה קול שאינו פוסק כמו שביארנו...

הלכה ו: וכן יש לדין תמיד להפקיר ממון שיש לו בעלים ומאבד ונותן (יש גורסים זכותן) כפי מה שיראה לגדור פרצות הדת ולחזק הבדק או לקנוס אלם זה והרי הוא אומר בעזרא וכל אשר לא יבוא לשלשת הימים כעצת השרים והזקנים יחרם כל רכושו מכאן שהפקר בית דין הפקר.

**הלכה ז:** וכן יש לדיין לנדות ולהחרים מי שאינו בן נידוי כדי לגדור פרץ כפי מה שיראו לו והשעה צריכה לכך ויאמר שנידהו והחרימהו על דעתו ויפרסם חטאו ברבים שנאמר אורו מרוז אמר מלאך ה' אורו אורו יושביה כי לא באו לעזרת ה'.

**הלכה ח:** וכן יש לדיין לעשות מריבה עם הראוי לריב עמו ולקללו ולהכותו ולתלוש שערו ולהשביע באלהים בעל כרחו שלא יעשה או שלא עשה, שנאמר ואריב עמם ואקללם ואכה מהם אנשים ואמרטם ואשביעם באלהים.  
**הלכה ט:** וכן יש לו לכפות ידים ורגלים ולאסור בבית האסורים ולדחוף ולסחוב על הארץ שנאמר הן למות הן לשרושי הן לענש נכסין ולאסורין.

**הלכה י:** כל אלו הדברים לפי מה שיראה הדיין שזה ראוי לכך ושהשעה צריכה, ובכל יהיו מעשיו לשם שמים ואל יהיה כבוד הבריות קל בעיניו שהרי הוא דוחה את לא תעשה של דבריהם וכל שכן כבוד בני אברהם יצחק ויעקב המחזיקין בתורת האמת שיהיה זהיר שלא יהרס כבודם אלא להוסיף בכבוד המקום בלבד שכל המבזה את התורה גופו מחולל על הבריות והמכבד את התורה גופו מכובד על הבריות, ואין כבוד התורה אלא לעשות על פי חוקיה ומשפטיה.

c. קריאת הגמרא לפי הרמב"ם, לפי שיטה היותר קיצונית

### ש"ת הריטב"א סימן קפ

...ומיהו מה שכתוב בטענות (טוען) [הטוען של] קלארה שאין ב"ד עושין [תקנת הפקעת] ממון אלא לעשות שום גדר וסייג, זה אמת הוא, וכן כתב הרמבמז"ל +הלכות סנהדרין פרק כד, הל' ו והלכות ממרים פ"ב ועיין תקון עולם למהרש"ם שבדרון+ והרבה מן הגדולי' ז"ל, וגם הדעת מכרעת כן +אולי יש ללמוד מדברי רבינו, שגם בעיניי ממון אין הפקר בית דין הפקר אלא לעשות גדר וסייג. וכן משמע מפרש"י גטין לו, ב ד"ה רבא אמר, אבל מדברי הרא"ש בשו"ת כלל נה, סי' ו והמאירי יבמות פט, ב והרשב"א בשו"ת ח"ג, סי' נד משמע, שהפקר בית דין הפקר אפילו לכל צורך אחר ולא לגדר וסייג+ ואע"ף שיש מקום קצת להשיב על זה מההיא סוגיא דפ' האשה רבה +יבמות צ, ב+ דלבתר דאותיבו מההיא ירושה ופריקו הפקר ב"ד הפקר הדר אותיבו מאידך מתנייתא ותימצו אמסקנא עליהו מיגדר מילתא שאני, דש"מ דלגבי ממון דשייך הפקר ב"ד בלא מיגדר מילתא נמי היא, אלא שבדרך אמרי אין זו קשיא אף לפי גירסא זו, וכ"ש לגרסא שגורסין שם אלא מיגדר מילתא שאני, שאין החלוק שם אלא דגבי ממונא מתקנין אפי' לדורות ובאידיך לא מתקנין אלא למיגדר מילתא לפי שעה, כההיא דמיתו מאליה' בהר הכרמל וכמו שפי' שם גדולי רבותי ז"ל ורבותי נ"ר. ועם כל זה כל אלו התקנות שנהגו העולם בכתובות משום גדר וסייג שלא יבדלו מן הנשואין נוהגין בהם.

d. נפק"מ – רק למיגדר מילתא?

i. שו"ת הרא"ש נה"י ששמע שאין צריך, והרבה פוסקים שצריכים

3. שיטת רש"י (ועיין בדבר אברהם א') – דין בכח הממשלה

a. תדייק בגמרא - "הראשים"

### תלמוד בבלי מסכת סנהדרין דף ה עמוד א

אמר רב: האי מאן דבעי למידן דינא, ואי טעה מיבעי למיפטר - לישקול רשותא מבי ריש גלותא. וכן אמר שמואל: לישקול רשותא מבי ריש גלותא. פשיטא, מהכא להכא ומהתם להתם - (מהני), ומהכא להתם - (נמי) מהני דהכא שבט והתם מחוקק. כדתניא: +בראשית מט+ לא יסור שבט מיהודה - אלו ראשי גליות שבבבל, שרודין את ישראל בשבט. ומחקק מבין רגליו - אלו בני בניו של הלל, שמלמדין תורה ברבים.

### רש"י מסכת סנהדרין דף ה עמוד א

שבט - לשון שררה, ויש להן רשות להפקיר, דהפקר בית דין הפקר דכתיב (עזרא י) וכל אשר לא יבא וגו' ביבמות בהאשה רבה

### תוספות מסכת סנהדרין דף ה עמוד א

דהכא שבט והתם מחוקק - משמע דשבט עדיף והא דאמר בפרק מקום שנהגו (פסחים דף נא. ושם) אבל מבבל לא"י כיון דאנן כייפינן להו עבדינן כוותייהו ואומר רבינו תם דה"מ במילתא דאיסור והיתר דבני א"י חכימי טפי דאוריא דא"י מחכים כדאמר הכא דאיקרו מחוקק שמלמדין תורה ברבים אבל לענין הפקעת ממון ליפטר דהפקר בית דין הפקר עדיפי בני בבל דאיקרו שבט שרודין את העם במקל והיינו טעמא משום דראש גולה מזכרים ונשיא שבא"י מנקבות כדאמר בירושלמי.

### רש"י מסכת גיטין דף ט עמוד ב (ועיין עליות דרבנו יונה ב"ב נד:)

כשרין - דדינא דמלכותא דינא ואע"פ שהנותן והמקבל ישראלים הם.

חוץ מגיטי נשים - דלאו בני כריתות ניהו הואיל ולא שייכי בתורת גיטין וקידושין אבל על הדינין נצטוו בני נח וכן שיחוררי עבדים דבכל פסולא דאורייתא שוה שחרור לגט אשה דגמרינן לה לה.

### חידושי הריטב"א מסכת נדרים (תודתי נתונה לאיתן שנאל שציין חשיבות זה, וקשר לדין אין אדם אוסר דבר שאינו שלו)

והוי יודע דכי היכי דיש ידות וכינויין לנדרי איסור ושבועות ונזירות הוא הדין לנדר הקדש שאומר אתן כך וכך לגבוה או לעניים או אעשה מצוה זה וכו', והיינו משום ידות דנדרי הקדש וכן כל כיוצא בו, וכן הדין באומר הרי עלי להביא קונם או קונח חייב בקרבן משום כינויין וכדתנן כל כינויי חרמים דחרמים הוי לישנא דהקדש מלשון כל חרם בישראל [במדבר יח, יד].

4. איזה בית דין?

a. אין ב"ד שכמותו (מרדכי ב"ב רפ' בשם ר"ת)

b. כל ב"ד קבוע (חידושי הריטב"א ונמק"י על אתר בדעת הרמב"ם)

c. כל גדול הדור (מרדכי ב"מ רנז' בשם רבינו גרשום), כל גדול העיר (רא"ם בשו"ת נד') מול

תקנות כל כלל ישראל שצריכים גדול הדור ממש]

i. מדברי הרא"ם משמע שאם הסכימו כל העם, זה גם פועל מדין הפקר ב"ד – שני דרכים לאותו מצב, כמו ר' אשר ווייס לגבי דינא דמלכותא דינא

ii. זה בולט בדברי המהר"ץ חיות (וגם במאמרו של ר' שאול ישראלי בענין מעשה קביה)

**תורת הנביאים: דין מלך ישראל (מו-מח בכל כתבי מהר"צ חיות כרך א)**

אולם בעיקר הדבר לא ידעתי מהיכן הוציא רבינו דיש רשות למלך לאסור ולהכות בשוטים לכבודו, אבל לא יפקיר ממון ואם הפקיר הרי זה גזל . . . ואם יש לו רשות על חיי העם מכל שכן על ממונם?! ועוד דעיקר דין מורד במלכות לא נאמר בתורה כלל . . .

לכן נראה לי דבר חדש דכל משפטי המלוכה המה רק ענין תקשורת בין המלך להעם, ועל אופנים הללו נאותו הצדדים, והעם התרצו לוותר הונם ורכושם לטובת הכלל להיות דבר אחד לדור אשר יצא לפניהם וילחם מלחמותיהם . . .

ועתה כיון שראינו דלא וותרו הונם ורכושם רק לצורך ולתועלת המדינה שוב הדבר מובן מעצמו דהיכי שלא נאה שום צמיחת פעולה מלקיחת הונם שוב חזר דין התורה למקומו ועל אופן זה לא נתרצו הצדדים . . .

ולאו דוקא ממונם ורכושם הפקירו לצורך כבודו של מלך ולצורך התועלת אשר יגיע מן ממשלתו . . . ואף דאין אדם מושל ושליט על חייו ואסור לאבד עצמו לדעת . . . ואפילו לחבול בעצמו אסור . . . כיון דקיימא לן דרודף שרודף אחר חברו להרגו הנה דמו מסור ביד כל אדם . . . כיון שממשלת המלך הטבה כללית לכל העם והפרט שרוצה למרוד ולהרוס יסודי החברה והנהגה ישרה הנה נקרא רודף . . .

d. כל שלש שנתמנו לדיינים, אפילו הדיוטות (מהר"ק קפח')

5. שו"ע

**שולחן ערוך חושן משפט סימן ב**

כל בית דין, אפילו אינם סמוכים בא"י, אם רואים שהעם פרוצים בעבירות (ושהוא צורך שעה) (טור), היו דנין בין מיתה בין ממון, בין כל דיני עונש, ואפילו אין בדבר עדות גמורה. ואם הוא אלם, חובטים אותו על ידי עובדי כוכבים. (ויש להם כח להפקיר ממונו ולאבדו כפי מה שרואים לגדור פרצת הדור) (טור בשם הרמב"ם בפרק כ"ד מסנהדרין). וכל מעשיהם יהיו לשם שמים; ודוקא גדול הדור, או טובי העיר שהמחוס ב"ד עליהם. הגה: וכן נוהגין בכל מקום שטובי העיר בעירן כב"ד הגדול, מכין ועונשין, והפקרן הפקר כפי המנהג; אעפ"י שיש חולקין וס"ל דאין כח ביד טובי העיר באלה, רק להכריח הצבור במה שהיה מנהג מקדם או שקבלו עליהם מדעת כולם, אבל אינן רשאים לשנות דבר במידי דאיכא רווחא להאי ופסידא להאי, או להפקיע ממון שלא מדעת כולם (מרדכי פ' הגוזל בתרא), מכל מקום הולכין אחר מנהג העיר; וכל שכן אם קבלום עליהם לכל דבר, כן נ"ל (ועיין ב"ד סימן רכ"ח דיני תקנות וחרמי צבור). כתבו האחרונים בתשובותיהם דמי שנתחייב מלקות, יתן ארבעים זהובים במקום מלקות (מהר"ו סימן קמ"ז ומהר"ם מריזבורק); ולא דינא קאמר, אלא שהם פסקו כך לפי שעה, אבל ביד הב"ד להלקותו או ליטול ממון כפי ראות עיניהם, לפי הענין, למגדר מלתא (וע"ל ריש סימן תכ"ה בהג"ה).